

isolement. Dit isolement drukte zich in de Schilderswijk onder meer uit in het vasthouden aan oude normen, zoals het jong trouwen en het net houden van straat en huis. Klein Kranenburg vergelijkt dit met de huidige zorgen over het gedrag van Marokkaanse jongeren in grootstedelijke volksbuurten om aan te tonen dat het proces van zelfuitsluiting werd versterkt door het toe-eigenen van maatschappelijke stigmata als een 'geuzenidentiteit'. Het is een aantrekkelijke these die echter nadere uitwerking verdient op basis van een analyse van de representatie van de Schilderswijk in beleid, sociaal-wetenschappelijk onderzoek en de media.

Het boek eindigt met een analyse van de impact van de komst van migrantengezinnen naar de wijk. Pas toen hun aanwezigheid dominant werd, opnieuw onder invloed van overheidsbeleid (de renovatie van de wijk in de jaren zeventig en tachtig), zagen de 'oude' bewoners' hun leefwereld verdwijnen. Dat zijn studie in de zomer van 2014 door de media is opgepikt, is dan ook niet verbazingwekkend en toont de maatschappelijke relevantie van het historisch onderzoek dat door Klein Kranenburg is verricht.

Harm Kaal
Radboud Universiteit

Ronald Rommes, *Voor en door boeren? De opkomst van het coöperatiewezen in de Nederlandse landbouw vóór de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum: Verloren, 2014), 320 p. ISBN 978-90-8704-319-3

Het boek van Ronald Rommes is een erg gedetailleerde studie geworden over de ontwikkeling van de landbouwcoöperaties in Nederland. Die landbouwcoöperaties waren organisaties waarin de boeren en tuinders zelf organisatorisch en financieel nauw bij betrokken waren: vaak hadden de boeren inspraak in het bestuur en investeerden ze er hun eigen middelen in. Onder het motto 'samen staan we sterker' verzorgden de landbouwcoöperaties een aantal cruciale taken die de boeren individueel niet altijd even gemakkelijk zelf aankonden: gezamenlijke aankoop van inputs, verwerking en verkoop van output, en het verlenen van zakelijke en financiële diensten (p. 19). Rommes onderzocht de periode tot de Tweede Wereldoorlog, hoewel de aandacht doorheen het boek overwegend naar de decennia vóór de Eerste Wereldoorlog gaat.

Al lijkt de titel het anders aan te geven, aan dit boek ligt geen nauw afgebakende probleemstelling ten grondslag. Daarmee wordt het onderwerp van deze studie wel erg ambitieus: de studie van het hele coöperatiewezen in heel Nederland doorheen een behoorlijk lange periode. Het resultaat is een eerder beschrij-

vend verhaal, waarin de lezer soms het overzicht dreigt te verliezen. Een explicietere vraagstelling had voor een duidelijkere leidraad kunnen zorgen en had de tekst een meer analytisch karakter kunnen geven.

Enige afbakening van het onderwerp gebeurde wel door de keuze van het bronnenmateriaal. Rommes baseerde zijn studie voornamelijk op gepubliceerd materiaal, en slechts in beperkte mate op archiefmateriaal. In het bijzonder werd gebruik gemaakt van oprichtingsakten, van pers (zowel de landbouwpers als de algemene pers) en verder van verslagen van landbouwcongressen, verslagen over de toestand van de landbouw en van statistieken. Aan de hand van die bronnen geeft Rommes ons vooral een beeld van binnen de coöperatieve beweging zelf. In het boek wordt besproken op welke plaatsen en op welk moment coöperaties tot stand kwamen, wie er bij betrokken was, hoe de oprichting juridisch en financieel in elkaar zat, welke doelen de coöperaties zich stelden, en welke argumenten men hanteerde tegen mogelijke kritiek: weerbarstigheid van de boeren, ideologische bezwaren van conservatieven, of economische bezwaren van onder meer middenstanders. Het zijn vooral de actoren betrokken bij de coöperatieve beweging zelf die aan het woord komen.

Dat Rommes de coöperatieve wereld zelf aan het woord laat is één van de sterktepunten van dit boek. Anderzijds is het met die benadering moeilijker een stap achteruit te zetten, de coöperatieve wereld te verlaten en het ruimere plaatje te zien: de economische toestand waarin de Nederlandse boeren en tuinders trachtten een bestaan op te bouwen. Ook die kende doorheen de bestudeerde periode een opmerkelijk evolutie. Welke rol speelde de landbouwcrisis op het einde van de negentiende eeuw in de oprichting en verspreiding van coöperaties: zorgde die voor een versnelling of eerder een vertraging? In het begin van het boek haalt de auteur die vraag wel aan, maar er wordt verder niet op ingegaan. Ook de rol van de Eerste Wereldoorlog, die voor specifieke opportuniteiten zorgde voor de landbouwsector, wordt hier en daar wel vermeld, maar niet systematisch besproken. Hoe het de coöperaties tenslotte verging tijdens de grote depressie van de jaren 1930 wordt niet onderzocht. Internationaal droeg die depressie bij tot een concentratie in de voedselhandel en voedingsindustrie: vele kleine spelers verdwenen, enkele grote bleven over. De Nederlandse landbouwcoöperaties, gezien de marktmacht die ze, zoals de auteur aangeeft, wisten op te bouwen, hebben vermoedelijk deze evolutie ook ondergaan, maar dat wordt niet stelselmatig besproken.

Los daarvan zijn er uit de studie van Rommes wel enkele interessante conclusies te trekken. Opmerkelijk is vooral dat de auteur kan aantonen hoe gezamenlijke inspanningen van de boeren en tuinders geen innovatie zijn van de tweede helft van de negentiende eeuw, maar ook in Nederland wortels hebben die teruggaan tot minstens het begin van de eeuw. Ook de invloed van gezindte op de doorbraak van het coöperatiewezen is markant.

De studie van Rommes is een bouwsteen in het onderzoek naar de formatieperiode van het huidige agro-industrieel complex. Het proces dat plaatsvond sinds ruwweg het midden van de negentiende eeuw, waarbij boeren steeds meer afhankelijk werden van een kleine groep leveranciers en afnemers, is nog onvoldoende bestudeerd. De landbouwcoöperaties speelden in dat proces een cruciale rol. Zeker in België is op dat terrein nog heel wat werk te verrichten. In Nederland heeft men nu wel de gedegen studie van Rommes.

Wouter Ronsijn
Universiteit Gent

Edward G. Gray en Jane Kamensky (red.), *The Oxford Handbook of the American Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 2013) 673 p. ISBN 978-0-19-974670-5; Stephen A. Smith (red.), *The Oxford Handbook of the History of Communism* (Oxford: Oxford University Press, 2014) 658 p. ISBN 978-0-19-974670-5

De loop van de geschiedenis: wordt deze bepaald door keerpunten of meer door langdurige processen? Welke rol spelen individuen? Moeten de oorzaken van veranderingen vooral worden gezocht in langzaam wijzigende sociaal-economische, politieke, militaire of culturele omstandigheden? Wat betreft keerpunten zijn er een aantal momenten waar men niet omheen kan: te denken valt bijvoorbeeld aan 480 v. Chr., 1453, 1492, 1815, 1914, 1941 en 1989. Historici zijn soms geneigd ook aan revoluties duidelijke keerpunten dan wel sleutelmomenten toe te kennen.

Ook bij de Amerikaanse Revolutie is dat het geval, zeker bij een meer traditionele benadering van het conflict tussen de Britse kroon en de dertien opstandige Noord-Amerikaanse kolonies. Gewezen wordt dan vaak op het einde van de Zevenjarige Oorlog (1763), de slagen bij Lexington en Concord (1775), de formele Onafhankelijkheidsverklaring (1776), de Vrede van Parijs (1783) en de ratificatie van een federale constitutie (1789).

Meer recent hebben historici echter de neiging, zo betogen de samenstellers van het vuistdikke *The Oxford Handbook of the American Revolution*, weg te gaan van dit soort keerpunten en meer te kijken naar processen op de langere termijn. Dan duurt de Amerikaanse Revolutie een halve eeuw of langer, en blijken allerlei veranderingen die vroeger werden toegeschreven aan 'a much narrower Revolutionary time line' (blz. 6) al eerder in gang te zijn gezet of pas veel later te worden voltooid. In de context van de Amerikaanse geschiedenis kan wat betreft de laatste observatie bijvoorbeeld gewezen worden op de rechten van minderheden. De legendarische tekst van de Onafhankelijkheidsverklaring, 'That all men are created